УДК : 657

ОБЛІК ТОВАРНИХ ДЕРИВАТИВІВ

Шуліко А.О.

Актуальність даної теми зумовлена тим, що економіка України на сьогоднішній час потребує залучення більшої кількості суб'єктів господарювання до обігу деривативів на біржових ринках, а вивчення теоретичних основ застосування деривативів, а також обліку операцій за деривативами дозволить суб'єктам господарювання порозуміти та отримати вигоди від застосування деривативів, що матиме позитивний вплив на економіку в цілому. Методологією дослідження є вивчення та узагальнення вимог нормативно-правових актів щодо обліку товарних деривативів. Основним результатом дослідження є розкриття методології обліку товарних деривативів на прикладі форвардних контрактів.

Ключові слова: *облік, дериватив, форвардний контракт, біржа, доходи, витрати, звітність*

ВСТУП

Із переходом до ринкових відносин в Україні почали проходити процеси по підвищенню рівня економіки та досягнення нею рівня світового ринку. Необхідно було кардинальним чином реформувати товарні ринки для підведення їх до міжнародних стандартів. У процесі реорганізації та розширення товарного ринку у державі виникли певні труднощі, пов'язані з недостатньою інформованістю суб'єктів господарювання та державних установ про особливості обігу товарних деривативів.

Візьмемо до уваги, що якщо облік товарних деривативів буде відповідати класичним підходам таких операцій, що притаманні провідним країнам світу, то для суб'єктів господарювання виникне фінансовий сенс хеджування за допомогою товарних деривативів операцій з відповідними товарами.

Доцільним також є прийняття окремого Закону, що регулює обіг деривативів. Це питання є досить обширним та комплексним, щоб вирішувати його в різних законодавчих актах. Основним критерієм, яким має відповідати законодавство по деривативам є відповідність, зрозумілість та однозначність, а також відповідність загальноприйнятим міжнародним стандартам.

Економіка України на сьогоднішній час потребує залучення більшої кількості суб'єктів господарювання до обігу деривативів на біржових ринках, а вивчення теоретичних основ застосування деривативів, а також обліку операцій за деривативами дозволить суб'єктам господарювання порозуміти та отримати вигоди від застосування деривативів, що матиме позитивний вплив на економіку в цілому.

Питання обліку деривативів в наукових виданнях практично майже відсутні, за винятком монографії Примостки Л.О. "Фінансові деривативи: аналітичні та облікові аспекти" [2]. При чому в даній монографії розглядаються особливості обліку не товарних деривативів, а фінансових. Облік цих деривативів тут досліджується принципи та методи обліку операцій з фінансовими деривативами з огляду на міжнародні стандарти, а також вітчизняна практика обліку фінансових деривативів на рахунках у банках.

Проте фінансові деривативи відрізняються за своєю суттю від товарних, а облік на рахунках в банках суттєво відрізняється від обліку на рахунках підприємств та організацій. Тому облік товарних деривативів на рахунках підприємств та організацій є невисвітленою частиною загальної теми обліку деривативів, яка потребує подальшого вивчення.

Зважаючи на вищезазначене, висвітлення даної теми проводиться на основі Законів України, підзаконних нормативних актів, а також відповідних положень та інструкцій, що регламентують дане питання. До них належать: Закон України "Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні", Закон України „Про оподаткування прибутку підприємств", Закон України „Про податок на додану вартість", Положення "Про вимоги до стандартної (типової) форми деривативів" (затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 1999 р., № 632), Інструкція по використанню Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій (затверджена наказом Міністерства фінансів України від 30.11.2000р. № 291) та інші стандарти бухгалтерського обліку

Основним завданням даної статті було дослідити та висвітлити теоретичні та практичні засади бухгалтерського обліку товарних деривативів.

1 СУТНІСТЬ ТОВАРНИХ ДЕРИВАТИВІВ ТА ПІДХОДИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ЇХ ОБЛІКУ

З 2000 року в Україні діє новий план рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобо-

Шуліко Андрій Олександрович, магістрант спеціальності облік і аудит УжНУ

в'язань і господарських операцій підприємств і організацій [5], який обумовлюється більшою пристосованістю до міжнародних стандартів бухгалтерського обліку. Він дає можливість більш точно та достовірно вести облік деривативів на підприємствах та організаціях, що є позитивним для економіки України за умов переходу до ринкової економіки

Для розуміння сутності обліку товарних деривативів, необхідно визначити, що саме представляють собою деривативи. Згідно з чинним законодавством, а саме: Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств" [3], *дериватив* – це стандартний документ, що засвідчує право та (або) зобов'язання придбати або продати цінні папери, матеріальні або нематеріальні активи, а також кошти на визначених ним умовах у майбутньому.

Отже, товарний дериватив – це стандартний документ, який засвідчує право продати та (або) купити біржовий товар (крім цінних паперів) на обумовлених стандартних умовах у майбутньому. Правила випуску та обігу товарних деривативів установлюються органом, на який покладаються функції регулювання товарного біржового ринку.

Як ми бачимо із наведеного визначення, товарний дериватив – це право. Тобто при укладанні даного виду контракту, не відбувається переходу прав власності від покупця продавцю. З огляду на це, деривативи розглядаються як позабалансові інструменти і відповідно, тому для їх обліку доцільно застосовувати позабалансові рахунки до дати їх виконання і облікову інформацію про них подавати у фінансовій звітності у примітках, додатках та аналітичних таблицях, включаючи товарні деривативи, які укладаються, згідно з чинним законодавством, на товарних біржах.

Бухгалтерський облік товарних деривативів на позабалансових рахунках ведеться простою системою, за якою записи про утворення прав та зобов'язань у разі укладення товарних деривативів на товарних біржах та їх припинення у разі виконання умов угоди чи розрахунку на умовну суму згідно з попередньою домовленістю проводяться тільки на одному позабалансовому рахунку з вказуванням змісту і кількісно-вартісних показників операції.

Згідно з новим планом рахунків для узагальнення інформації про наявність та рух зобов'язань по укладених деривативах, а також контролю за їх виконанням передбачений рахунок 03 "Контрактні зобов'язання" [1].

У разі укладання деривативу позабалансовий рахунок 03 "Контрактні зобов'язання" дебетується, а у разі списання контрактних зобов'язань з рахунку – кредитується.

2 ОБЛІК ДОХОДІВ І ВИТРАТ ВІД ОПЕРАЦІЙ З ТОВАРНИМИ ДЕРИВАТИВАМИ

Перед розглядом основних бухгалтерських операцій з товарними деривативами, які проводяться на підприємствах та організаціях, слід звернутися до чинного законодавства, яке регулює питання оподаткування та визнання доходів та витрат за цими угодами, а саме: Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств" [3].

У п. 7.6. зазначеного Закону вказано, що з метою оподаткування підприємства та організації повинні вести окремий облік фінансових результатів операцій з деривативами.

Під час торгівлі деривативами можуть виникати як доходи, так і витрати. Перед визначенням доходів і витрат за операціями торгівлі деривативами необхідно дати визначення, поняттю "торгівля товарними деривативами", "доходи" та "витрати".

Посилаючись на зазначений вище Закон можна стверджувати, що торгівля товарними деривативами – це будь-які операції з придбання або продажу товарних деривативів членами товарних бірж, чий статус встановлюється законодавством про товарні біржі. Отже, для того, щоб підприємство мало право проводити торгівлю товарними деривативами, воно, або само має бути членом товарної біржі, або діяти через брокера, який є членом товарної біржі.

Під терміном "доходи" слід розуміти суму коштів або вартість майна, отриману платником податку від продажу, обміну або інших способів відчуження цінних паперів та деривативів, збільшену на вартість будь-яких матеріальних цінностей чи нематеріальних активів, які передаються платнику податку в зв'язку з таким продажем, обміном або відчуженням. До складу доходів включається також сума будь-якої заборгованості платника податку, яка погашається у зв'язку з таким продажем, обміном або відчуженням.

Під терміном "витрати" слід розуміти суму коштів або вартість майна, сплачену (нараховану) платником податку продавцю цінних паперів та деривативів як компенсація їх вартості. До складу витрат включається також сума будь-якої заборгованості покупця, яка виникає у зв'язку з таким придбанням.

Слід зазначити, що доходи і витрати по придбанню і продажу товарних деривативів обліковуються на підприємствах та організаціях окремо від самих деривативів на балансових рахунках.

Зазначимо, що для обліку доходів від операцій за деривативами доцільним буде застосування рахунку 746 "Інші доходи від звичайної діяльності" із введенням аналітичних рахунків 7461 "Доходи від операцій з форвардними контрактами", 7462 "Доходи від операцій з ф'ючерсними контрактами", 7463 "Доходи від операцій з опціонами", а витрати – на рахунку 977 "Інші витрати звичайної діяльності" із аналогічним введенням аналітичних рахунків.

Важливим моментом у обліку товарних деривативів є те, що згідно з Законом України "Про податок на додану вартість" [4], зокрема статей 3.2.1. та 3.2.5. операції з випуску (емісії) деривати-

вів та торгівлі ними не є об'єктом оподаткування податком на додану вартість. Тому ПДВ на суми отриманих доходів не нараховується.

Доцільно буде розглянути облік товарних деривативів на умовному прикладі придбання-продажу форвардних контрактів на паливо.

Нехай виробник палива, підприємство А, емітує на товарній біржі два форвардних контракти на 50 тонн палива марки А-92 кожний по ціні 1 036 грн. за тону. При проведенні торгів вартість деривативу встановилася у розмірі 5 000 грн. Підприємство Б придбало ці контракти 01.03.2003 року. Оскільки торгівлею товарними деривативами можуть займатись лише члени біржі, то підприємство наймає брокера, який представляє їхні інтереси на біржовому ринку і діє від їх імені, за що отримує винагороду в розмірі 1500 грн. Термін виконання контракту встановлений до 01.08.2003 року.

Протягом періоду з дати укладання угоди до дати її виконання (форвардного періоду) відбулася зміна ціни палива марки А-92, яка відображена у табл. 1.

Таблиця 1 **Зміна ціни на бензин А-92 протягом форвардного періоду**

Дата	К-ть, тонн	Ціна, грн.	Вартість, грн.
01.03.03	50	1 036	51 800
01.05.03	50	1 073	53 650
01.08.03	50	1 110	55 500

Розглянемо, як дана ситуація буде відображатися на рахунках бухгалтерського обліку підприємств А і Б.

На дату емісії та продажу форвардного контракту підприємство А має зробити у журналі господарських операцій наступні записи, наведені у табл. 2. Отже, підприємство А, сплативши брокеру товарної біржі суму брокерських послуг та визнавши кошти, що поступили від покупця деривативу підприємства Б як дохід, обліковує зобов'язання покупця товару, на позабалансовому рахунку 03 "Контрактні зобов'язання". Ще раз слід наголосити, що дохід від продажу товарних деривативів згідно з чинним законодавством не обкладається податком на додану вартість, а тому не робиться відповідний запис у журналі господарських операцій.

Таблиця 2 **Господарські операції на рахунках обліку підприємства А на дату емісії та продажу форвардних контрактів**

Дата	Зміст	Кореспонденція		Сума	Підстава
		Дт	Кт		
01.03.03	Отримано брокерські послуги	92	685	1 500	рахунок
01.03.03	Перераховано кошти за брокерські послуги	685	311	1 500	платіжне доручення
01.03.03	Отримано кошти за деривативи від покупця	311	685	10 000	банк. виписка
01.03.03	Відображено дохід від емісії деривативів	685	7461	10 000	свідоцтво проведених торгів
01.03.03	Оприбутковано зобов'язання за деривативами	-	03	103 600	дериватив

На дату придбання деривативів підприємство Б, відображає ці операції наступним чином (табл. 3).

Отже, на підприємстві Б відбуваються господарські операції, які за своєю суттю протилежні тим, які були здійснені на рахунках продавця (емітента) деривативів.

Покупець форвардного контракту, згідно з чинним законодавством, має право без погодження з іншою стороною контракту в будь-який момент до закінчення строку дії (ліквідації) форвардного контракту продати такий контракт будь-якій іншій особі, включаючи продавця такого форвардного контракту. Тому, коли 01.05.2003 року ціна за тонну палива марки А-92 зростає, підприємство Б має можливість із вигодою продати форвардний контракт, за яким можна отримати товар за ціною меншою, ніж поточна (спотова) ціна. Приймається рішення про продаж одного форвардного контракту. Відбуваються біржові торги і підприємство Б продає дериватив за 11 000 грн.

Таблиця 3 **Господарські операції на рахунках обліку підприємства Б на дату придбання форвардних контрактів**

Дата	Зміст	Кореспонденція		Сума	Підстава
		Дт	Кт		
01.03.03	Відображено витрати на придбання деривативу у емітента чи продавця деривативу	9771	685	10 000	свідоцтво проведених торгів
01.03.03	Перераховано кошти у емітента чи продавця деривативу	685	311	10 000	платіжне доручення
01.03.03	Отримано брокерські послуги	92	685	1 500	рахунок
01.03.03	Перераховано кошти за брокерські послуги	685	311	1 500	платіжне доручення
01.03.03	Оприбутковано товар за деривативом	03	-	103 600	дериватив

Продаж деривативу підприємством Б буде відображатися на рахунках бухгалтерського обліку наступним чином (табл. 4):

Таблиця 4 **Господарські операції на рахунках підприємства Б на дату продажу форвардного контракту**

Дата	Зміст	Кореспонденція		Сума	Підстава
		Дт	Кт		
01.05.03	Отримано брокерські послуги	92	685	1 000	рахунок
01.05.03	Перераховано кошти за брокерські послуги	685	311	1 000	платіжне доручення
01.05.03	Отримано кошти за дериватив від покупця	311	685	11 000	банк. виписка
01.05.03	Відображено дохід від продажу деривативу	685	7461	11 000	свідоцтво проведених торгів
01.05.03	Оприбутковано зобов'язання за деривативом	-	03	51 800	дериватив

Отже, продаючи товарний дериватив підприємство отримало 11000 грн., що визнається його доходом.

При закінченні форвардного періоду і настанні терміну поставки товару, на підприємствах відбудуться наступні господарські операції:

У підприємства А (табл. 5).

Після проведення цих операцій підприємства закривають свої позабалансові позиції та не мають більше взаємних зобов'язань один до одного.

Розглянемо фінансові результати, які склалися після проведення даних операцій з купівлі-продажу форвардних контрактів на підприємствах.

Таблиця 5 **Господарські операції на рахунках підприємства А на дату виконання форвардного контракту**

Дата	Зміст	Кореспонденція		Сума	Підстава
		Дт	Кт		
01.08.03	Списано готову продукцію	901	26	35 500	накладна
01.08.03	Відвантажено товар	361	701	51 800	
01.08.03	Відображено ПДВ	701	641	8 633, 3	под. накл.
01.08.03	Отримано кошти за товар	311	361	51 800	банк. виписка
01.08.03	Списано зобов'язання за деривативом	03	-	51 800	дериватив

У підприємства Б (табл. 6):

Таблиця 6 **Господарські операції на рахунках підприємства Б на дату виконання форвардного контракту**

Дата	Зміст	Кореспонденція		Сума	Підстава
		Дт	Кт		
01.08.03	Списано товар за деривативом	-	03	51 800	деривтив
01.08.03	Поставлено товар	281	631	51 800	накладна
01.08.03	Відображено ПДВ	641	631	8 633, 3	податкова накладна
01.08.03	Перераховано кошти за товар	631	311	51 800	платіжне доручення

На підприємстві А фінансові результати, пов'язані з придбанням та продажем деривативів виглядають наступним чином (табл. 7):

Таблиця 7 **Господарські операції на рахунках підприємств**

Дата	Зміст	Кореспонденція		Сума
		Дт	Кт	
31.12.03	Списано доходи від продажу деривативу на фінансовий результат	7461	791	10 000

У підприємства Б фінансові результати, пов'язані з придбанням та продажем деривативів наведені у табл. 8.

Таблиця 8 **Фінансові результати підприємства Б, пов'язані з придбанням та продажем деривативів**

Дата	Зміст	Кореспонденція		Сума
		Дт	Кт	
31.12.03	Списано витрати на придбання деривативів на фінансовий результат	791	9771	10 000
31.12.03	Списано доходи від продажу деривативу на фінансовий результат	7461	791	11 000

Отже, підприємство А за результатами звітного періоду отримує прибуток від торгівлі товарними деривативами у розмірі 10 000 грн., а підприємство Б - 1 000 грн.

Слід зазначити, що згідно з чинним законодавством, якщо витрати протягом звітного періоду, понесені (нараховані) підприємством чи організацією у зв'язку із придбанням деривативів, перевищують доходи, отримані від їх продажу або відчуження, балансові збитки переносяться на зменшення доходів майбутніх періодів від таких операцій.

Якщо ж протягом звітного періоду доходи, отримані або нараховані підприємством чи організацією в зв'язку із продажем чи відчуженням деривативів, перевищують витрати, понесені або нараховані із їх придбанням, збільшені на суму некомпенсованих балансових збитків від таких операцій минулих періодів, прибуток включається до складу валових доходів за результатами звітного періоду.

Наприкінці слід зазначити, що інформація про отримані доходи або збитки за результатами звітного періоду подається підприємствами у Декларації з податку на прибуток підприємства у рядку 01.4 "прибуток від операцій з цінними паперами, фондовими та товарними деривативами". Цей рядок заповнюється на підставі додатку К3 до декларації з податку на прибуток підприємства, згідно якого прибуток або збиток від операцій з деривативами обчислюється як доходи звітного періоду за вирахуванням витрат звітного періоду та від'ємного фінансового результату попереднього звітного року.

ВИСНОВКИ

На підставі проведених досліджень, можна дійти висновку, що за характером проведень за бухгалтерськими рахунками деривативи належать до

позабалансових операции, а тому основним засобом розкриття пов'язаної з ними інформації у фінансовій звітності є коментарі, примітки, додатки та аналітичні таблиці, які містять конкретні дані про характер, обсяги та строки проведення операцій. Щодо податкової звітності, то інформація про операції з деривативами подається у Декларації з податку на прибуток підприємства. Операції з випуску (емісії) деривативів та торгівлі ними не є об'єктом оподаткування податком на додану вартість згідно з чинним законодавством, що полегшує торгівлю товаром.

Подальше вивчення теоретичних та практичних засад бухгалтерського обліку деривативів є не тільки бажаним, але й необхідним, оскільки за сучасних умов наближення ринкової економіки України до світових стандартів, операції з деривативами набирають дедалі більшого поширення, що вимагає відповідних вмінь і навичок у фахівців та спеціалістів бухгалтерського обліку.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Інструкція про застосування плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, Затв. Наказом Міністерства фінансів України від 30.11.1999 р. № 291.
2. Примостка Л.О. Фінансові деривативи: аналітичні та облікові аспекти: Монографія. – К.: КНЕУ, 2001. – 263 с.
3. Про оподаткування прибутку підприємств: Закон України від 22.05 1997 р.
4. Про податок на додану вартість: Закон України від 03.04.1997 р.
5. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затв. Наказом Міністерства фінансів України від 30.11.1999 р. № 291.